

НАДХНЕННА УКРАЇНОЮ

До 90-річчя Емми Андієвської

Мирослава Гнатюк
доктор філол. наук,
професор,
професор кафедри історії
української літератури,
теорії літератури
та літературної творчості
Інституту філології Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Серед небагатьох імен наших сучасників, які гідно репрезентують українську культуру в світі – ім'я видатної письменниці та художниці **Емми Андієвської**. Близько п'ятдесяти збірок поезій, три романи (четвертий у роботі), кілька збірок оповідань та казок, понад двадцять тисяч картин – усе це неймовірна Емма Андієвська. Найприкметніші її риси, які зауважують усі, – екстравагантність, фантастичність, екстраординарність в поєднанні з тонким гумором, інтелектом, рішучою незалежністю.

Народилася 19 березня 1931 року в м. Сталіно (нині – м. Донецьк). Через тяжку хворобу дитини родина переїхала до Вишгорода (1937), а згодом – до Києва (1939), де їх застав початок війни. На початку війни енкавееєсці вбили батька – відомого хіміка-винахідника, щоб його винаходи не дісталися німцям. Боячись розправи з усією родиною, мати з малолітніми дітьми вирушила через фронти, під вогнем канонад на Захід. Чудом уцілілі дванадцятирічна Емма, її п'ятилітній брат та саможертвна, безстрашна мама, якою донька захоплюється все життя, опинилися в англійській окупаційній зоні Берліна і жили там до кінця 1940-их. Мисткиня добре пам'ятає руїни цього міста, що дивом не присипали допитливу дівчинку, приватні уроки латини, які вона давала своїм ровесникам у німецькій школі для хлопчиків, аби на зароблені самостійно 3 марки купити білет до опери. Вона мала чудовий голос – оперне контральто, мріяла про консерваторію, беручи уроки оперного співу, та під час війни було не до того, а згодом, через тяжку хворобу пропав і голос. Мрія знайшла своє втілення у словесній творчості та малярстві, сповнюючи неповторною музикою її художні твори.

У 1957 році Емма Андієвська закінчила Український вільний університет за спеціальностями філософія і філологія, захистивши магістерську роботу на тему «Причинки до засадничих питань з новітньої української метрики» у відомого українського літературознавця, критика, поета й перекладача **Володимира Державина**. Того ж року разом із родиною переїхала до Нью-Йорка, де в 1959 році вийшла заміж за літературного критика, есеїста, письменника **Івана Кошелівця** (1907–1999), з яким прожила все життя аж до його смерті. Після одруження подружжя повернулося до Німеччини в Мюнхен. Тривалий час (від 1959 до 1995 року) Емма Андієвська працювала на радіо «Свобода» диктором, сценаристом, режисером, редактором українського відділення.

Незважаючи на вимушену відірваність від рідної землі, неможливість упродовж тривалого часу відвідувати Україну, мисткиня все життя зберігає віддану, трепетну любов до мови, культури, історії рідного народу, покладає всі сили і здоров'я на саможертвоне служіння їм вірою і правдою.

Завдяки її творчості Україну знають та поважають в усьому світі, картини художниці зберігаються у провідних музеях на всіх континентах. У 2018 році Емма Андієвська була удостоєна давно заслуженої Національної премії України імені Тараса Шевченка. До відзначених високою нагородою збірок «Міста-валети» (2012), «Бездзигарний час» (2013), «Шухлядні краєвиди» (2015), «Маратонський біг» (2016), «Щодення: перископи» (2017) незабаром додалися нові – «Дутики» (2018) та «Фарос» (2019). Загалом, упродовж лише нового тисячоліття письменниця видрукувала 19 поетичних книг. Сьогодні на її робочому столі лежать рукописні збірки сонетів «Курбети», «Сенси криниць», книга з оригінальною потрійною назвою – «Перевали», «Нитяний міст», «Полювання з хортами».

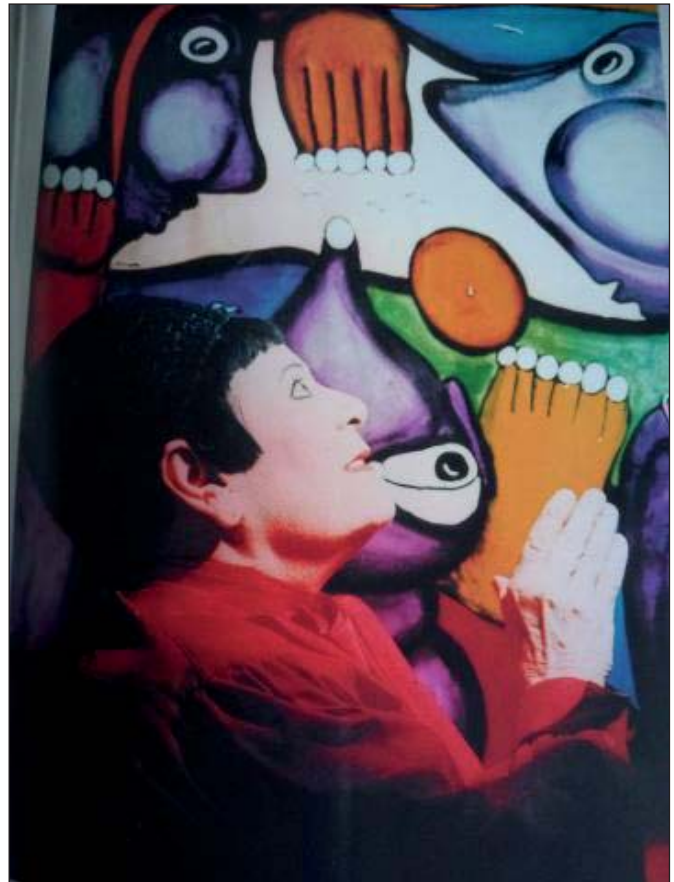

Попри біль у пальцях, вона невтомно передруковує свої тексти на друкарській машинці, аби згодом передати до видавництва. На стадії завершення – рукопис найновішої збірки сонетів «Подих». Працездатності й стійкості Емми Андіївської можна позаздрити. Її режим – попереминна робота з ручкою і пензлем у руках («для перепочинку»), на сон – максимум три години. Мисткиню ніколи не приваблювали ні слава, ні матеріальні блага. Відверте зізнання – «я живу в мінус» цілковито правдиве по відношенню до затрат, які вона несе, оплачуючи все з власної кишені, щоб потім роздаровувати тисячами свої картини й книги вишам, бібліотекам, культурним центрам і музеям. Так мінус дуже легко перетворюється на великий плюс для нас – численних шанувальників її таланту. Унікальні картини й книги мають магичну силу: закладена в них енергетика дає наснагу жити, творити, бути... Це так важливо – «не здаватися, а бути. Бути собою...» [1; 11.01.2016].

Живучи дуже скромно, навіть можна сказати аскетично в своєму маленькому помешканні у Мюнхені, всі свої сили покладає, аби «дати Україні найкраще, те, чого немає ніхто. Дати зразки прози, поезії, казки і на цих прикладах показати: так треба писати, й без тельбухів» [1; 19.04.2014]. Досконало володіючи англійською, німецькою, французькою, російською мовами, свідомо писала й пише тільки українською, не зраджуючи їй навіть у проєкції на Нобеля (без сумніву, в інших випадках ця премія в письменниці вже була б). Та важливішим є переконання: «Я завжди знаю, що роблю. Моє серце полетіло до них, тих пригноблених. Я з дванадцяти років за межами України. Я би могла кількома іноземними мовами писати, але... не плазу заради вічності. Все роблю, поки живу, щоби Україна існувала» [1; 7.06.2015].

Така категоричність і саможертвність виразно означилися ще в дитинстві. Народжена на зрусифікованому Донбасі, в російськомовній родині, виховувалася на «росіянку». Мати виписала навіть двох виховательок із Петербурга задля цього. Проте в страшні часи сталінських репресій та щоденних розправ з «українськими буржуазними націоналістами» спрацьовував й інстинкт самозбереження, самозахисту, адже розмовляти українською несло додаткову небезпеку. Ризикувати майбутнім доньки та родини **Емілія Андіївська**, не могла й лише в далекій Америці Емма Андіївська вперше почула з материнських уст чудову українську мову, а також дізналася про родинні

козацькі корені (одне з прізвищ матері – Роздайбіда). Коли в 1937 році родина переїхала до Вишгорода, найбільше, що вразило шестилітню дівчинку – співуча українська мова, якою розмовляли з нею молоді, красиві дівчата, найняті матір'ю для допомоги по господарству та догляду за дитиною. Від них вона почула безліч українських пісень, які завжди запали в її серце. Єдине, що гнітило – якесь зверхнє, несправедливе ставлення до цих чарівних дівчат як до людей «другого сорту», маркером чого була й мова. Протестуючи проти такої несправедливості, маленька Емма починає говорити українською, на що в домі зреагували гостро: «Ребёнок омужичивается, не сметь!». Проте характер бунтарки вже тоді брав своє: «Не сметь?!» – Ну то, значить, я вивчила українську мову і поклялася собі жодного слова по-російськи не написати» [4, 190]. Цю клятву вона не порушила ніколи. В неповних сім років сама записалася до української школи, а мати сприйняла це як примху, що скоро мине. Проте вибір було зроблено свідомо й безповоротно. Не тільки тому, що «змалку була на боці упосліджених, покривджених», а й тому, що «змалечку жила в духові» [1; 8.03.2015]. Йдучи наперекір матері, силою волі та саможертвності якої захоплюється все життя, мисткиня якось зізналася: «матері й не в згоадку було, що вже своєю поставою прищепила мені козацьку волю» [1; 14.02.2015].

До мови в Емми Андіївської особливе ставлення: це – ген нації. Як вона зауважила одному з інтерв'ю: «Я творю державу в слові, і це єдине, що можу» [1; 11.01.2016]. Насправді, її «можу» розповсюджується на все, адже їй «завжди хотілося дійти до сутності, до невимовного» [1; 20.07.2016].

«Моє життя – це полювання на невимовне» – зізнається мисткиня, а «невимовне дається в слові», побачити його можна у найзвичайнісінських речах. Саме тому так твердо

переконана: «Немає збитих тем, є тільки дурні втілювачі цих тем. Якщо ти хочеш щось сказати, то обері собі найзамизганішу, найзатасканішу тему. Треба прислухатися до себе, куди тягне, щоб воно боліло. Навчіться уважно спостерігати. Треба писати, а не займатися еквілібристикою. Якщо ти пишеш, то маєш повністю стояти за цим» [1; 21.04.2016]. Спростовуючи думку деяких дослідників про те, що вона нібито грається зі словом, Андіївська категорично стверджує: «Якби я гралася, не була б Еммою Андіївською. Я ніколи не граюся у своїй творчості. У мене в дитинстві навіть ляльок не було» [1; 12.09.2016]. Її особлива увага й повага до Слова народжуються з відповідальності, про яку говорить щиро і без прикрас: «Я дуже сумлінно перерচিতую. Я до себе більш прискіплива, як будь-хто. Я дуже жорстока до себе. Лаври завжди перетворюються на колючки, щойно ти захопився тими лаврами. Треба слухати тільки критику, навіть несправедливу, а не похвалу. Самокритика – з дитинства» [1; 7.08.2015].

Письменниця розкошує в Слові, повертаючи нас до первнів, про які й не здогадувалися. За її правдивим зізнанням: «підземні джерела всередині мене» [1; 22.02.2019] Розчищаючи замулені імперською політикою джерела української мови, Емма Андіївська робить особливий наголос на державному її статусі. «Для існування нації на першому місці – мова, – наголошує вона. – Пропала мова – пропав народ. “Всё равно” – це лозунг, вигадана росіянами. Мова – жива, вона дихає як живий організм. Живий організм додає клітини, але в суті не міняється» [1; 22.02.2019]. Мова для неї – це «свідок часу». Саме тому з таким роздратуванням й обуренням сприймає сучасні словники української мови, де все важче, або й неможливо знайти питомі українські слова. Так, замість вжитого в «Енеїді» **Івана Котляревського** слова «муцик» сучасні словники подають лише *мопс*. Забутими для них є слова: «ямник» (замість якого *такса*); «макотиря» – *стрижена голова*; «моцар» – *силач*; «їжатець» – *дикобраз*; «тузін» – *дюжина*; «цуга» – *вічнозелене дерево*; «озія» – *огром, громаддя*; «лупак» – *сланець*; «скипень» – *лютій мороз*; «личкує» – *маскує*; «ліпещ» – *кулька з хліба*; *каварня*, а не «кав'ярня» (*кав'яр* – ікра) та багато інших. Прикро, що тенденція активного вихолощення й русифікації української мови, яка почалася в другій половині тридцятих років минулого століття, зокрема й у словниках, ще до сьогодні не подолана.

Не випадково при виданні кожної своєї збірки мисткиня залишає на перших сторінках застереження: «На бажання авторки, у книзі збережено особливості авторської мови відповідно до норм українського правопису 1929–1933 рр. та

«Правописного словника» **Гр. Голоскевича**, а також особливості авторської пунктуації».

Говорячи про особливу дисципліну – дисципліну слова, робить суттєвий акцент на словниках. «Я просто у розпачі. Українські словники – це такий примітивізм. Це зроблено для гутентотів, не для українців. Вони елементарного поняття не мають... Що вони роблять з українцями?! Це просто неймовірно! Вони – не мовники, а сортірники! Оце гвалтовне знищення! Я не можу вживати слово, якщо не знаю, що воно означає. Я хочу, щоб Україна була справжньою. І я бачу, що імперія зробила і далі робить з Україною. Та не зі мною! Я їм такого натворю, що вони будуть розхлепувати століттями! Як вони каструють українську мову! Ну, не зі мною! Мені то так болить українська мова! У мене багато відвідувачів і відвідувачок... А як усі нехтують, як вони нехлюбно ставляться до української мови! Яке вони мають почуття меншовартості! Я трошечки знаю мови і можу порівнювати...»

Та українська мова – це фантастика! Російська половини того не має, що має українська, тож вона через це й каструє українську мову, бо їй – «далеко куцою до зайця». Оце дослівно так. Я не голослівна, я ж на зовсім конкретних прикладах. Це не те, що я щось там вигадую. Я тільки витягаю з небуття, куди гвалтовно запишають українську мову. Оце і все. Якби вона сама, так би мовити... Але сам ніхто самогубством мовним не займається. А то тільки імперії займаються убивством, а не самогубством. І через це в мене твориться таке у моїх віршах... Я ж не можу сказати, що у мене галактики... Але, то не моя заслуга, то мені Господь дає. Просто він не може приносити будь-яке уярмлення. Оце і все. І тому Він мені дає. Зовсім-зовсім просто...» [1; 23.01.2020].

Розуміючи всі ризики, які стоять перед країною, мисткиня констатує: «Україна – безборонна. Відсутність держави породжує почуття меншовартості. Але не в мені. Я змушу її існувати! Буду сама проти інших... Я кров'ю стікаю за Україну...» [1; 2.03.2016]. Її душа терзається й кричить: «Вирвіть мені серце, аби врятувати Україну. Я ще п'ять разів маю народитися українкою, щоб вивести її, а тоді вже народжуся в інших національностях» [1; 2.03.2016]. Саме тому так боляче сприймає час сьогоднішній, так вперто і наполегливо продовжує відстоювати Україну в світі. Письменницю називають громадянкою Всесвіту, але, як влучно зауважив один із критиків: «Всесвіт цей, без сумніву, український». На відміну від деяких митців, що називають себе емігрантами, ніколи не відчувалася такою, навіть слова цього немає в її лексиконі. Досвід еміграції, відчуття розірваності між культурами, мовами, батьківщинами – не про неї. «У мене весь світ український...» [1; 4.01.2015], – щиро зізнається, додавши: «Я не перебуваю в еміграції, я не емігрантка. Я – українка, яка живе за межами України» [1; 15.07.2017].

Високопрофесійно і кваліфіковано порівнюючи статисти різних мов, зауважує: «Українці фантастична нація попри те, що отакі негаразди: мова ніколи не була плекана як у Академі Француз, яке зважає кожне слово п'ятдесят років, поки воно його введе у вжиток. У нас не то що, а й взагалі... І, однак, яка вона гнучка, вироблена, багата. Росіяни не мають такого багатства мови, хоч вони перебрали нашу мову і тоді вже наростили щось інше як українська. Це не голослівне, а скажімо, почитайте судові записи, які чудом опубліковані з п'ятнадцятого століття...»

Україна занадто ласий шматочок і тому кожен хоче собі мати. Значить треба якось виплекати (ми задобри), треба зуби виплекати! І тоді буде далеко ліпше, бо деякі народи, майже всі, розуміють лише так, коли говорити з позиції сили. А поки ми не маємо позиції сили, то вони думають, що то ніщо. Як думали римляни супроти греків і єгиптян. Грекулі... Грек зробив їм граматику у третьому столітті до Христа задрипанням...

Я з дванадцяти років на Заході й Захід теж програмований Радянським Союзом: «А! Ви те саме, що Росія. А! Ви по-російськи». Кажу: «А! Ви німці, тож ви – шведи, ви – норвежці. Чого ж ви германці? Чого ж, яка різниця? А чого ви боролися проти шведів?». – «Ага! То така різниця!». Кажу: «Ось по-російськи «потолок», а по-українськи – «стеля». «Ах!...» Ну і всяке таке... Ворога треба бити на його власній території! Так що, звичайно, це ті наслідки... За те, що я написала, то я б давно мала вже і Нобелів, і тробелів, і чого тільки ні... А так... Але мені... Я не могла б написати «Геростратів», якби я так думала, що тільки ось вирву свої кишки і увічнюся. Саме тому я написала «Геростратів». Вони ще не прочитані, але колись прочитають. «Роман про добру людину», «Роман про людське призначення» – це те, що хотів Гоголь написати, тільки зворотньо: він кон'юнктуривав, а я не кон'юнктуру. Він хотів вічності, поїхав з України, а росіяни вкрали душу» [4, 190].

Проживши майже все життя за межами України, Емма Андієвська надзвичайно дбайливо, трепетно ставиться до рідної мови, оберігає і плає, як найбільший скарб. Її відчуття, знання мови – бездоганні. При цьому завжди повторює, що не перестає вчитися, відкривати усе нові скарби. Вона твердо переконана: «У слові можна передати

натяки на осяяння. Всі чуда – якнайсумлінніше передати в слові. Не красиво, а посутньо. Мені – фук вічність. Мені, щоб українська мова мала максимальну можливість вислову» [1; 12.07.2020]. Акцентуючи увагу на роботі зі словниками, наголошує: «двісті разів перевіряй слово “вода”» [1; 20.07.2016]. Надкритичним є ставлення мисткині до нецензурної лексики, за її словами – це свідчення творчої неспроможності автора, його кон'юнктурності, яка лежить у площині меншовартості, мавпування російських практик, властивих імперії й чужих українській ментальності. «Ніколи сильні люди не оберуть собі диктатора, – наголошує вона. – Кожна імперія знищує підбиті народи. Боже, я тобі дякую, що українці такі живучі. Треба витягати українців з російського болота» [1; 16.02.2019].

За книгами Емми Андієвської можна вивчати справжню українську мову, в її безмежному розмаїтті, первісній первозданності та модерності. Як слушно спостеріг письменник і літературний критик **Богдан Бойчук**: «Андієвська не є ані авангардистом, ні експериментатором. Її, радше, полонить вивершування всіх аспектів поетики <...>, а її інструментарієм є мова, на якому вона грає з феноменальною віртуозністю» [3, 87]. Цю особливість відзначив і літературознавець **Іван Фізер**, який наголосив: «поезію Андієвської творить її мова» [8, 171].

Надреальне, інтуїтивне письмо й живопис мисткині синтезували в собі європейський досвід та українську органіку. Її називали «першим українським сюрреалістом», а за малярський талант – «українським Далі», сучасним «Пікассо в спідниці». Проте говорити про сюрреалізм творчості Емми Андієвської можна з деяким застереженням. На це, як і на будь-яке інше явище, в неї свій погляд: «У п'ятдесят п'ятому вийшли мої «Подорожі» – перші шістнадцять новелет, такі трошки сюр- і не сюр-, бо сюрреалізм Емми Андієвської трошки інакший, ніж загальний. Це насамперед ідеться про не автоматизм, а треба виписати речення так, щоб воно було речення без тельбухів, як нас призвичаювали писати, українців. Одне речення, а тоді щось там... час, вічність... Можна про все писати: і про вічність, і про час, але треба так писати, як ніхто, а як ти переварюєш лише жуйку, то нецікаво» [4, 189].

Найбільшою пристрастю письменниці в літературній творчості є сонет, яких у неї вже кілька десятків книг. Вишукана інструментація, унікальна метафорика, парадоксальна сполучуваність протилежностей витворюють настільки самобутне, неповторне явище, що сьогодні варто говорити про особливий різновид цього жанру – сонет Андієвської, за її власним визначенням. Він постає як індивідуально-авторська модифікація жанру, оскільки «лишаючись вірною сонетній ідеї, поетеса мало турбується про загальноприйнятий канон (точне римування тощо), бо <...> неканонічна сама природа поетичного творення Емми Андієвської» [4, 40], стверджує доктор філологічних наук, письменник **Анатолій Мойсієнко**. Приблизно такої ж думки дотримується літературознавиця й письменниця **Людмила Таран**: «Емма Андієвська – суцільна аномалія, не норма. Цим вона провокує інших ... до фокусів, експериментів, неправильностей. Сонет – і не сонет. Вихор – скалки розсипані віяла тире (сама ж собі закон!)» [7, 13].

На закиди про складність її текстів, закодованість картин, запитання: «Чи може читацька аудиторія сприймати Ваші твори без підготовки?», Емма Андієвська відповідає не задумуючись: «Може! Діти сприймають фантастично,

бо вони не запрограмовані. А та, що не розуміє, – запрограмована» [1; 15.11.2015]. До речі, у виданій в 2013 році збірці «Бездзигарний час» письменниця запропонувала цікаву жанрову модель – «лічилки» та «лічилки-поєми», які промовляють однаково серйозно як до дітей, так і до дорослих, не уникаючи дитячої безпосередності. На слухне спостереження літературного критика **Емануїла Райса**: «Еммі Андієвській якимось нам не зрозумілим чином... вдалося зберегти повнотою один із найбільших скарбів кожної людини – її дитинство, збагатити його культурою й життєвим досвідом дорослої людини і виявити її в дуже своєрідній, складній поетичній суверенній формі, що блискуче їй удалося» [6, 46].

Література

1. Андієвська Е. З телефонних розмов із Мирославою Гнатюк: 19.04. – 2014 р.; 4.01, 14.02, 8.03, 7.06, 7.08, 15.11. – 2015 р.; 11.01, 16.02, 2.03, 21.04, 20.07, 12.09. – 2016 р.; 15.07. – 2017 р.; 16.02, 22.02. – 2019 р.; 23.01, 19.03, 12.07. – 2020 р.
2. Астапенко І.А. Археологія поетичного тексту Емми Андієвської: Монографія. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2017. 84 с.
3. Бойчук Б. Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок. Сучасність. Січень 1979. Ч.І (217). С. 20–33.
4. Гнатюк М. Спасове яблуко Емми Андієвської. AD FONTES! Із виступу Емми Андієвської перед студентами Інституту філології 19 квітня 2010 р. Сві-й-танок. Вип. 6. Київ, 2011. С. 186 – 203.
5. Мойсієнко А. Напруга, що сприймається як стиль або Архітектурні ансамблі Емми Андієвської. Жінка як текст. Київ: «Факт», 2002. С. 40–49.
6. Райс Е. Поезія Емми Андієвської. Сучасність. 1963. № 2. С. 43–51.
7. Таран Л. Емми Андієвська. Жінка як текст. Київ: «Факт», 2002. С. 11–13.
8. Фізер І. Емма Андієвська (1931). Поза традиції: Антологія української модерної поезії в діаспорі. Київ, Торонто, Едмонтон, Оттава, 1993. С. 170–172.

У одній з наших розмов пані Емма зізналася: «Дитяче в мені не заросло, воно дає мені сили бути справжньою» [1;16.02.2016]. Ця справжність закорінена в усьому – в житті, малярській творчості, у її Слові. Своєрідна мистецька формула Емми Андієвської «дуже важливо висловити точно, щоточніше. Не вишукано формулювати, а точно – як скальпувати» [1; 15.11.2015] продукує «багатомірність слова», спромогу його «організувати синкретичний, поліфункціональний контекст» (**Анатолій Мойсієнко**).

На переконання молодого дослідника і письменника **Ігоря Астапенка**: «Сюр-несюрреалістичне письмо поетеси, яке пов'язане з потоком свідомості, вимагає відповідного потоку мови. Кожне наступне слово є несподіваним, бо витікає зі сфери ірраціонального, емотивного, що своєрідно комп'ютероване розумом, оскільки за її твердженням: “мозок повинен постійно працювати, як комп'ютер, накопичувати необхідну інформацію, адже людині, митцеві ніколи не відомо, що саме й коли знадобиться. Просто воно повинно бути, а якщо знадобиться – мимоволі дістати з глибин своєї пам'яті”.

Неповторність лексики поетичного деміурга-Андієвської – в “очудненні” українських слів і поверненні прапервісної семантики мови. Із ресурсів своєї пам'яті, підсвідомого поетеса явила стільки невідомих сучасним українцям слів, що доводиться дошукувати етимологічні сутності або вбачати «чисті ідеї» згадуваних речей. Очевидно, тому поезія Емми Андієвської не підлягає наслідуванню, для якого потрібно мислити настільки ж неординарно, мати такі ж глибокі знання. Слово для поетеси – багатомірний код, який у структурі вірша – самостійно та в сполучі з іншими кодами – зумовлює його поліфонічність і полісемічність» [2, 46].

Не менш оригінальною у мовній площині є синтаксична структура текстів Емми Андієвської. Часте використання тире своєрідно стимулює до співтворчості, спонукаючи читача домислювати те, що закладено авторкою у задумі, продукувати власну варіативність тексту з новими модусами пізнання й осмислення.

Дешифрування її мистецьких кодів базується на інтуїції, інтелектуально-творчій співпраці читача/глядача з авторкою, глибинному розумінні того, що «Слово – це святе! Словом не бавляться! І слово було – Бог» [1; 19.03.2020].

Надхненна ним і Україною, неперевершена Емма Андієвська відкриває світи, де стверджуються і змагаються держава, нація, народ. ■